

BXSRA MA'MURIY-HUDUDIY O'ZGARISHLARNING AMALGA OSHIRILISH JARAYONLARI (JANUBIY HUDUDLAR MISOLIDA)

Abdusalomov Muslimbek Yusufjon o'g'li,

Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi

<https://orcid.org/0009-0005-6552-0083>

UDK: 94(575.1)

Annotatsiya. Mazkur maqolada, 1917-yilda yuz bergan siyosiy o'zgarishlar, Buxoro amirligining ag'darilishi, sovet hokimiyatining o'rnatilishi, BXSRA ning tashkil etilishi masalalari va shuningdek, mazkur davrda ma'muriy-hududiy bo'linish siyosati va uning janubiy hududlarda amalga oshirilishi holatlari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Inqilob, Butunrossiya Markaziy Ijroiya Qo'mitasi, RSFSR Xalq Komissarlari Soveti, Turkkomissiya, Turkbyuro, revkom, Xalq Nozirlar Sho'rosi, Buxoro muvaqqat inqilobiy qo'mitasi, Buxoro Kompartiyasi Markaziy Komiteti.

Аннотация. В данной статье рассматриваются политические изменения, произошедшие в 1917 году, свержение Бухарского эмирата, установление Советской власти, образование СССР, а также политика административно-территориального деления и ее реализация в южных регионах в этом году указан период.

Ключевые слова: Революции, ВЦИК, Совет Народных Комиссаров РСФСР, Турккомиссия, Туркбюро, Ревком, Совет народных наблюдателей, Временный революционный комитет Бухары, ЦК Бухарской компартии.

Abstract. This article discusses the political changes that occurred in 1917, the overthrow of the Bukhara Emirate, the establishment of Soviet power, the formation of the BSSR, as well as the policy of administrative-territorial division during this period and the circumstances of its implementation in the southern khassduds.

Keywords: Revolution, All-Russian Central Executive Committee, Soviet of People's Commissars of the RSFSR, Turkcommissia, Turkburo, Revkom, Council

of People's Supervisors, Provisional Revolutionary Committee of Bukhara, Central Committee of the Communist Party of Bukhara.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). XX asrning dastlabki choragida vatanimiz tarixida muhim siyosiy voqea hodisalar yuz berdi. Bu paytda Rossiya imperiyasining yarim mustamlakachiligi sharoitida yashab kelayotgan Buxoro amirligi hududidagi aholi ozodlik va mustaqillik g'oyalari uchun kurash boshladi. Mazkur kurashga Turkiston taraqqiyparvarlari va jadidlar boshchilik qilishdi. Buxoro amirligi hududida yosh buxoroliklar partiyasi islohotlar o'tkazish uchun siyosiy kurash maydoniga kirdi.

MUHOAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). 1917-yil fevral va oktyabr oylarida Petrogradga bo'lgan inqilobiy voqealar Turkiston o'lkasi va Buxoro amirligi siyosiy hayotiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Mazkur yilning kuz oylariga kelib, avval Petrogradga keyin esa Moskvada, shuningdek, Toshkent, Samarqand va Turkiston o'lkasining boshqa shaharlarida hokimiyat zo'ravonlik bilan sovetlar tomonidan bosib olindi. Bu davrda Buxoro amirligida ham siyosiy vaziyat keskinlashdi. Toshkentda noqonuniy o'rnatilgan sovet hokimiyati hamda bolsheviklar 1918-yilning erta bahorida Turkiston o'lkasi Xalq Komissarlari Soveti raisi F.Kolesov Buxoroga harbiy hujum uyushtirdi[1]. Ammo ushbu hujum muvaffaqiyatsizlikka uchradi va shu yilning 25-martda Qiziltepa temir yo'l stansiyasida ikki o'rtada bitim imzolandi. Ammo, sovet hokimiyati Buxoroni bosib olish va amir hokimiyatini ag'darib tashlash rejasidan qaytmadi.

1920-yil avgust oyida Butunrossiya Markaziy Ijroiya Qo'mitasi hamda RSFSR Xalq Komissarlari Soveti huzuridagi Turkiston ishlari bo'yicha komissiya (Turkkomissiya) hamda RKP(b) Markaziy Komiteti Turkiston byurosi (Turkbyuro) Buxoro amirligini bosib olish rejasini tuzdi[2]. Turkiston fronti qo'mondoni M.V.Frunze Samarqand shahridan turib harbiy harakatlarga rahbarlik qildi. Mazkur davrda Qashqadaryo vohasi Buxoro amirligi tarkibida bo'lib, amirlik hududiga uyushtirilgan sovet qo'shinining hujumidan voha aholisi katta talofat ko'rdi.

1920-yil 28-avgustda sovetlarning 1-sonli Turkiston otliq diviziyasi qizil askarlari, Taxti Qoracha dovonidan o'tib, amir sarbozlari bilan jangga kirishadi. Kitob va Shahrisabz shaharlari qizil armiya qo'shinlari tomonidan bosib olinadi. Shuningdek, Yakkabog', Chiroqchi, G'uzor va Qarshi hududlari ham dushman qo'liga o'tadi. Navbatdagi yurishda Buxoro shahri bosib olinishi, Amir Olimxonni asirga tushirish va Arki oliydagi xazinani egallashi kerak edi". Mazkur yilning 2-sentyabrda M.Frunze boshchiligidagi qizil armiya qo'shinlari tomonidan amirlikning poytaxti bo'lgan Buxoro shahri bosib olindi. Buxoro amiri Amir Olimxon taxtdan ag'darildi va hududda sovet hokimiyati o'rnatildi. Buxoro Muvaqqat inqilobiy qo'mitasi (revkom) amirlik tuzumi ag'darib tashlanganligi va mustaqil Buxoro Xalq Respublikasi tuzilganligini e'lon qildi.

1920-yil 14-sentyabrda Xalq Nozirlar Sho'rosi, Buxoro muvaqqat inqilobiy qo'mitasi va Buxoro Kompartiyasi MK ning umumiy yig'ilishi bo'lib o'tdi. Unda Abduqodir Muhiddinov raisligida Butunbuxoro inqilobiy qo'mitasi va Fayzulla Xo'jayev boshchiligidagi respublika hukumati – Xalq Nozirlar Sho'rosi tuzildi. Shu yilning 6–8 oktabr kunlari Buxoroda Butunbuxoro xalq vakillarining I qurultoyi bo'lib o'tdi[4]. Unda Buxoro Xalq Sovet respublikasi (BXSR) tashkil topganligi tantanali ravishda e'lon qilindi.

Buxoro amirligi davrida mamlakat 32 ta (ba'zi manbalarda 27 ta) beklikka, bu bekliklar esa o'z vaqtida amloklarga bo'linib,

idora qilinardi. Mamlakat poytaxti — Buxoro shahri atrofidagi hudud 8 ta tumanga ajratilib, bu tumanlarni va Buxoro shahrini amir nomidan qo'shbegi — bosh vazir boshqargan [5]. Bu ma'muriy bo'linish fuqaroga yaxshiroq xizmat ko'rsatish manfaatini ham, boshqarishning qulay bo'lishi manfaatlarini ham unchalik qondirmas edi.

1920-yilning kuzida Buxoro Xalq Sovet Respublikasida dastlabki ma'muriy — hududiy bo'linish o'tkazildi. BXSR viloyatlar, tumanlar, kentlar va qishloqlarga ajratildi. Bu davrda respublika hududida 15 ta viloyat, 55 ta tuman va kentlardan iborat bo'lgan. Jumladan hozirgi Qashqadaryo vohasida bu davrda Qarshi, Shahrisabz, G'uzor viloyatlari tashkil etildi. Qarshi viloyati tarkibida Beshkent, Koson, Chim, G'uzor viloyatiga G'uzor, Tangatushar, Yangi, Qamashi, Shahrisabz viloyatiga Kitob, Chiroqchi, Shahrisabz, Yakkabog' kabi tuman va kentlar kiritilgan. Respublikaning poytaxti Buxoro shahri muhim siyosiy-ma'muriy markaz hisoblangan. Buxoro shahrida mamlakatning ijtimoiy-siyosiy hayotini iqtisodiy va madaniy rivojlanishini boshqaruvchi tashkilot va muassasalar joylashgan edi.

1920-1924 yillarda Buxoro Respublikada ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy vaziyatga qarab tez-tez o'zgarib turganligini va bir necha bor o'tkazilganligini ko'rishimiz mumkin. Jumladan, respublika tarkibida 1922- yilda 2 ta, 1923-yilda 8 ta, 1924-yilda 15 viloyatga bo'linganligini ko'rishimiz mumkin[6].

Butunbuxoro Markaziy Ijroiya Qo'mitasi qarori bilan 1924-yil 1- oktyabrda Buxoro Respublikasida ma'muriy-hududiy bo'linish qayta o'tkazilib, viloyatlar o'rniga 6 ta okrug (Zarafshon, Qashqadaryo, Surxondaryo, Turkman [Amudaryo], Sharqiy Buxoro) tuziladi. Qishloqlarda boshqaruvning tarixan shakllangan oqsoqollik boshqaruvi rad etilib, qishloq sovetlari (selsovetlar) tuzishga kirishildi[7]. Zarafshon okrugi 3 ta viloyat (Buxoro, Karmana, Nurota), 8 ta tuman (Qorako'l, Bahouddin, Vobkent, G'ijduvon, Karmana, Ziyovuddin, Xatirchi, Nurota) va 2202 ta qishloq, Qashqadaryo okrugi 2 ta viloyat (Qarshi, Shahrisabz), 9 ta tuman (Qarshi, Koson, Beshkent, Shahrisabz, Kitob,

Yakkabog‘, Chiroqchi, G‘uzor,Chim), Surxondaryo okrugi 6 ta tuman (Sherobod, Termiz, Boysun, Qarluq, Qabodiyon, Qo‘rg‘ontepa), Turkman (Amudaryo) okrugi 2 ta viloyat (Karki, Chorjo‘y) va 608 ta qishloq, Sharqiy Buxoro 6 ta viloyat (Ko‘lob, Boysun, Sariosiyo, G‘arm, Dushanbe, Qo‘rg‘ontepa) va 3646 ta qishloqqa ajratilgan.

Mahalliy hokimiyat organlari viloyat, tuman, kent xalq sho‘rolarining kengashlari va ularning ijroiya qo‘mitalaridan tashkil topgan. BXSr da mavjud bo‘lgan qishloq va ovul doirasidagi mahalliy hokimiyat qishloq va ovul aholisining umumiy yig‘ilishi orqali amalga oshirilgan. U oqsoqol tomonidan chaqirilgan hamda oqsoqol qishloq, ovul aholisi yig‘ilishi tomonidan bir yil muddatga saylangan.

BXSrning hududi 182,2 ming km² bo‘lib, 1920-yilda aholisi qariyb 3-3,5 mln, 1922-yilda 2,8 mln. kishi bo‘lgan. Buxoro Respublikasida asosan o‘zbeklar (65%), shuningdek tojiklar (14%), qozoqlar (9%), turkmanlar (7%), forslar (1,1%) va boshqa xalqlar yashashgan[8].

1924-yilda bolsheviklarning “bo‘lib tashla, hukmronlik qil” shiori ostida o‘tkazilgan milliy-davlat chegaralanishi natijasida Buxoro respublikasi tugatildi. O‘zbekiston SSR tashkil topdi. Mazkur davrda viloyatlar okruglarga, tumanlar rayonlarga aylantiriladi, kentlar esa, umuman, tugatiladi. Uning tarkibida bir qator viloyatlar shu jumladan, Qashqadaryo oblasti (1924-yil 1-noyabr)

tashkil topdi. Qarshi shahri viloyat markazi sifatida tasdiqlandi. Oblastda 3 ta Qarshi, G‘uzor, Shahrisabz uyezdleri tuzildi. Qarshi uyezdi 6 volostdan iborat bo‘lib, Koson qishlog‘i, uyezdning markazi etib tasdiqlandi. Shuningdek, G‘uzor uyezdida 3 ta, Shahrisabz uyezdida 4 ta volost tashkil etildi. Bu shaklda ma‘muriy bo‘linish va hududlarning uyezd, volost shaklida nomlanishi bilan vohada yangicha boshqaruv tizimi shakllandi.

O‘zbekiston SSR Revkomining 1925-yil 29-yanvardagi qaroriga ko‘ra yangi tuzilayotgan respublikaning ma‘muriy tuzilishi quyidagicha bo‘lgan: O‘zSSR 7 ta viloyat va alohida Nurota uyezdiga bo‘lingan. Viloyatlar 32 ta uyezd, uyezdlar esa 312 ta volostga bo‘lingan.

1926-yilning sentyabrida viloyatda Beshkent, Koson, Kitob, Shahrisabz, Yakkabog‘, Chiroqchi, G‘uzor, Dehqonobod singari tumanlar tashkil etildi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xullas, qizil armiya qo‘shinlari tomonidan Buxoro amirligi ag‘darildi. Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tashkil etildi. BXSr yillarida bir necha marta ma‘muriy-hududiy bo‘linishi tadbirlari amalga oshirildi. Qashqadaryo vohasi hududida Qarshi, Shahrisabz, G‘uzor viloyatlari tashkil etildi. Ularning tarkibida tumanlar va kentlar tashkil etildi. 1924-yilga kelib O‘rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanish siyosati o‘tkazildi va Qashqadaryo oblasti tashkil etildi.

ADABIYOT VA MANBALAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Аъзамхўжаев С. Туркистон Мухторияти: миллий-демократик давлатчилик қурилиши тажрибаси. -Тошкент: Маънавият, 2000.
- 2.Ражабов Қ. Бухорога қизил армия босқини ва унга қарши кураш: тарих ҳақиқати (1920-1924 й.). — Тошкент: Маънавият, 2002.
- 3.Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). – Тошкент: Ўзбекистон, 2019.
4. История Бухарской и Хорезмской Народных Советских Республик. - Москва: «Наука», 1971.
- 5.Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. – Тошкент, Шарқ. 2000.
- 6.Эшов Б. Ўзбекистонда давлат ва маҳаллий бошқарув тарихи. Иккинчи китоб. - Тошкент, Янги аср авлоди, 2019.
7. Ражабов Қ, Қандов Б, Ражабова С. Ўзбекистон тарихининг муҳим саналари (Энг қадимги даврлардан бугун-ги кунгача). Тўлдирилган ва қайта ишланган олтинчи нашр. –

Тошкент: “O‘zbekiston”, 2015.

8. Ўзбекистон миллий архиви, 47-фонд, 1-руйхат, 429-иш, 92-96-варақлар.